

Georges Hautecler

HET GODSDIENSTIG LEVEN VAN DE BELGISCHE KRIJGSGEVANGENEN

(1940-1945)

FEITEN EN DOKUMENTEN

Het Derde Rijk van Hitler was door en door anti-kristelijk, maar was niettemin gebonden door de door Duitsland ondertekende Konventie van Genève, van 27 juli 1929, waarvan artikel 16 bepaalde :

Toute latitude sera laissée aux prisonniers de guerre pour l'exercice de leur religion, y compris l'assistance aux offices de leur culte, à la seule condition de se conformer aux mesures d'ordre et de police prescrites par l'autorité militaire. Les ministres d'un culte, prisonniers de guerre, quelle que soit la dénomination de ce culte, seront autorisés à exercer pleinement leur ministère parmi leurs coréligionnaires.

Het scheen wel interessant nader te onderzoeken op welke wijze het Derde Rijk deze Konventie toepaste op de Belgische krijgsgevangenen.

DE BRONNEN

Deze studie steunt op de volgende dokumenten. Vooreerst op de officiële verslagen opgesteld door de delegatie van de verbindingdienst met de Belgische krijgsgevangenen, onder leiding van graaf T'Serclaes en werkzaam van juni 1942 tot september 1944 (60 verslagen). Verder dan de konfiden-

tiële verslagen opgesteld door twee leden van deze delegatie : luitenant-geneesheer Van Doornick en onderluitenant de Callatay (beiden van het actief kader). In totaal 17 rapporten. Deze twee bronnen hebben het voordeel ons eigentijdse inlichtingen te geven over de toestand en zijn dus van grote waarde. De derde bron bestaat uit de antwoorden op een rondvraag bij de gewezen vertrouwensmannen, ondernomen door het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in 1970 en 1971 (43 verslagen).

Tenslotte, wat de activiteiten van de Belgische aalmoezeniersdienst betreft, werden de papieren van Prof. Henri Haag gebruikt, d.w.z. het eerste verslag van de aalmoezeniersdienst van de krijgsgevangenen en hun families, met als titel *Un an d'activité : 1er juin 1942- 31 mai 1943*. Dit verslag is niet gedagtekend, maar werd in juni 1943 opgesteld, aangezien er naar verwezen wordt in een dokument van juli 1943. Verder vier *Bulletins des dirigeants* : nr. 4 van 1 maart 1943, nr. 5 van 1 mei 1943, nr. 6 van 15 juli 1943 en nr. 8, niet gedateerd en tenslotte het werk van Henri Haag, gewijd aan de Belgische Kerk van 1940 tot 1945 (1).

De toestand wordt achtereenvolgens per *Stalag* (2) en *Oflag* (3) onderzocht.

HET GODSDIENSTIG LEVEN IN DE STALAGS

In *Stalag I A*, te Stablack in Oost-Pruisen, bevonden er zich in juni 1940 23.000 Belgen. Dom Robert Durieux noteerde :

« In *Stalag I A* waren wij met 21 Belgische priesters. Op zondag 16 juni (1940) kwam de Eerw. Duitse legeraalmoezenier de hoogmis opdragen. Toen kwamen ons nog zeven en veertig Fransche priesters ver-voegen. Vanaf 1 september werden een Belgische en een Fransche priester aangewezen om de zondagsmis op te dragen. In de Kommando's werden geen goddelijke diensten ingericht. Het hospitaal kreeg twee Belgische priesters » (4).

Maar deze gunstige situatie in het centrale kamp veranderde zeer snel door de repatriëring van 19 van de Belgische priesters, in hun hoedanigheid van leden van de gezondheidsdienst. In het kamp bleven enkel Dom Robert Durieux en een oude Waalse priester. Deze laatste stierf in ballingschap en Dom Robert Durieux werd in het begin van 1942 gerepatriëerd. Aangezien

-
- (1) Henri HAAG, *Rien ne vaut l'honneur, L'Eglise Belge de 1940 à 1945*, Brussel, Editions Universitaires, 1946, 207 p.
 - (2) *Stalag* : afkorting voor *Stamm-lager*, basiskamp voor onderofficieren, korporaals en soldaten.
 - (3) *Oflag* : afkorting voor *Offizierlager*, kamp voor officieren.
 - (4) Dom Robert DURIEUX, *Het moreel in de Stalags*, in *Het Roode Kruis van België*, april 1942.

de Vlaamse krijgsgevangenen van september 1940 tot maart 1941 gerepatriëerd werden, bleven er dus in *Stalag I A* een 7.000 Waalse of Brusselse krijgsgevangenen en niet één enkele priester. Gelukkig waren er talrijke priesters bij de Franse kandidaat-officieren en subalterne militairen, die godsdienstige bijstand verleenden aan de Belgen.

In zijn brief van 30 augustus 1970 aan de auteur, verduidelijkt Georges Smets, gewezen hoofdvertrouwensman van *Stalag I A* :

Il est exact qu'il y avait de nombreux prêtres parmi les aspirants français. Toutefois pour nous, Belges, c'est aux prêtres français qui se trouvaient sans grade dans les rangs de la troupe que nous devons le plus de reconnaissance. Les abbés Duben (aumônier en chef des Belges), Bioget et Desrumeaux, l'abbé Prenel de Tilsit, laissèrent un souvenir inoubliable... Les prêtres aspirants, à quelques exceptions près, étaient plus aspirants que prêtres. On discernait chez certains un esprit de caste.

Uit de verschillende verzamelde getuigenissen blijkt dus dat de religieuze diensten als volgt georganiseerd werden : in het centrale kamp een dagelijkse mis en in de Kommando's ongeveer een mis per maand. Er zijn uitzonderingen : Pittoorn, van het Kommando van Schichau, deelt mee dat er geen enkel religieus leven in zijn Kommando bestond en volgens Pierson was dit eveneens het geval in het Kommando van Schlossberg-Parosken. Daarentegen, aldus Caquelet, konden de krijgsgevangenen te Insterburg elke zondag de mis bijwonen in de plaatselijke katholieke kerk. Dat was ook waar voor de Kommando's in Königsberg.

In *Stalag II B* te Hammerstein (ongeveer 900 Belgen) verzorgden Franse priesters de religieuze diensten. Albert Leblanc, van het Kommando 914 te Hohenborn, laat zich zeer streng uit over het gedrag van de Belgische priesters :

Au début de notre captivité, lors de l'arrivée de quelques milliers de soldats belges, tous les prêtres belges, couverts par leur fameux brassard rouge d'infirmier, ont résolument et à toute vitesse, abandonné des milliers de camarades belges à leur sort, privés de toute vie spirituelle et cela pour rentrer se planquer au plus tôt dans leurs paisibles paroisses ou couvents... Ces faits frôlaient de près la lâcheté. C'étaient des prêtres français qui s'occupaient spécialement des Belges. Leur courage a toujours vivement impressionné nos hommes⁽⁵⁾.

In *Stalag II C* te Greifswald (ongeveer 5.900 Belgen) bleef een Belgisch priester, Eerwaarde Heer Michel, kapelaan te Couthuin, vrijwillig in gevangenschap. Een andere Belgische priester verbleef bij het Kommando 11-138. Beide Belgische geestelijken werden geholpen door Franse priesters, maar ondervonden moeilijkheden om zich naar de Kommando's te begeven.

In *Stalag IV A* te Hohnstein (ongeveer 2.000 Belgen) verzorgden Franse priesters de religieuze diensten. Het Kommando van de Palmstrasse

(5) Brief van 6 maart 1971 aan de auteur. Over de redenen van de houding van de Belgische priesters, zie 1 van de besluiten.

te Dresden meldde dat geen enkele mis gevierd werd gedurende de ganse krijgsgevangenschap.

In *Stalag IV B* te Mühlberg (ongeveer 25 Belgen) werden godsdienstige plechtigheden eveneens verzorgd door Franse priesters. De commissie T'Serclaes meldde na haar bezoek op 23, 24 en 25 augustus 1943 : *les Kommandos reçoivent au moins une fois par mois la visite d'un aumônier français*. Nochtans meldt Raymond Binet, van het Kommando van Dippoldiswalde, dat hij slechts een enkele mis kon bijwonen tijdens zijn krijgsgevangenschap.

In *Stalag IV C* te Wistritz (540 Belgen) waren het ook Franse priesters die de diensten verzorgden en trachtten minstens eens per maand het misoffer op te dragen in de Kommando's.

Dezelfde toestand bestond in *Stalag IV F* te Hartmannsdorf (ongeveer 370 Belgen) en in *Stalag V A* te Ludwigsburg (ongeveer 400 Belgen).

In *Stalag V B* te Villingen (ongeveer 1.550 Belgen) bekloegen de Kommando's er zich bij de commissie T'Serclaes over nooit bezoek te krijgen van een priester. Fernand Gilles deed zijn beklag over de houding van de Belgische geneesheren en priesters. Volgens hem hadden zij *abandonné leurs frères captifs à leur sort incertain. Certes la plupart de ces prêtres et médecins avaient été libérés par ordre de leurs gardiens, mais certains autres s'étaient empressés, parfois avec compromissions, de profiter de circonstances fortuites* (6).

In *Stalag VI A* te Hemer, waar ongeveer 1.300 Belgen verbleven, werden de godsdienstige oefeningen gehouden door een Franse priester. Zo gebeurde het ook in *Stalag VI C* te Bathorn (1.350 Belgen). Marcel Despremont verklaart dat hij in zijn Kommando nr. 29 om de twee maanden het bezoek van een Franse aalmoezenier ontving, terwijl Ch. Remience meedeelt dat de krijgsgevangenen in zijn Kommando van Schapen elke zondag naar de parochiekerk mochten gaan.

In *Stalag VI D* te Dortmund (ongeveer 650 Belgen) werden de religieuze diensten verzorgd door 37 Franse priesters, die trachtten eens per maand elk Kommando te bezoeken.

In *Stalag VI F* te Bocholt (ongeveer 730 Belgen) waren Franse priesters bedrijvig, vier in het centrale kamp en 44 in de Kommando's.

Stalag VIII A te Gorlitz (met ongeveer 4.400 Belgische krijgsgevangenen) werd bediend door 26 Franse priesters, waarvan er 3 in het centrale kamp en 23 in de Kommando's werkzaam waren. Maar Paul Hennaut, van het Kommando 382 te Hirschberg (met 22 Belgen), verklaart geen enkele religieuze dienst te hebben kunnen bijwonen tijdens zijn krijgsgevangenschap.

(6) Fernand GILLES, *Le Mont des Vaches*, Jodoigne, Fernand Gilles, 1967, p. 47.

In *Stalag VIII C* te Sagan (ongeveer 500 Belgen) bekleoegen de Belgische Kommando's er zich op 4, 5 en 6 november 1942 over nooit het bezoek van een priester te ontvangen. Graaf T'Serclaes vroeg daarop aan de Duitse autoriteiten het bezoek van Franse priesters in de Belgische Kommando's toe te staan, zoals dat gebeurde in de andere Stalags.

In *Stalag IX A* te Ziegenhayn zorgden Franse priesters voor ongeveer 850 Belgen.

In *Stalag IX C* te Bad Sulza (ongeveer 680 Belgen) werden de religieuze diensten verzekerd door 30 Franse priesters. Op 13 november 1942 vroeg de Belgische hoofdvertrouwensman aan de commissie T'Serclaes dat Franse priesters de Belgische Kommando's zouden mogen bezoeken.

Wat *Stalag X A* te Schleswig (met ongeveer 3.100 Belgen) betreft, getuigt Georges De Cocker, van het Kommando van Brusbüttelkorg : *Au point de vue religieux, l'activité est nulle. Il nous était interdit de pénétrer dans n'importe quelle église* (7).

In *Stalag X B* te Sandbostel (ongeveer 1.710 Belgen) ontving geen enkel Kommando — er werden er vier bezocht van 11 tot 14 december 1942 — het bezoek van een priester. Jean Demanet, van het Kommando 155 getuigt :

Au point de vue religieux, ce fut le plus grand dénuement. Sur nos cinq ans de captivité, nous avons reçu en tout et pour tout la visite de deux aumôniers catholiques : la première fois ce fut un vicaire français et la seconde fois un ancien missionnaire français (8).

Een enkele krijgsgevangene, Jean Saint-Remy, vermeldt dat in zijn Kommando 379 van Pattensen, regelmatig een priester kwam, die het misoffer opdroeg en de kommunie uitdeelde.

In *Stalag X C* te Nienburg (met ongeveer 2.450 Belgen) bleef priester Moreau, van het aartsbisdom Mechelen, tot het einde van de krijgsgevangenschap bij het Kommando 374. In talrijke Kommando's werd besloten het avondgebed gemeenschappelijk te zeggen. In een brief aan Luc Somerhausen, in 1972, laat een gewezen krijgsgevangene zijn verbittering blijken :

...Tous les membres du clergé (belge) avaient trouvés bon de se faire rapatrier comme sanitaires. C'était certes leur droit strict. Mais peut-on concevoir qu'aucun d'entre eux n'ait éprouvé le besoin de rester derrière les barbelés pour donner une aide spirituelle à ses camarades et concitoyens ? J'ai conservé de cette situation un souvenir amer et désabusé qui me fait admirer encore plus le rôle joué par les prêtres français.

In *Stalag XI A* te Altengrabow (met ongeveer 4.550 Belgen) maakten alle Kommando's, bezocht door de commissie T'Serclaes in 1943, melding van een totale afwezigheid van enig godsdienstig leven.

(7) Getuigenis van De Cocker, februari 1971.

(8) Getuigenis van Demanet, 16 januari 1971.

In *Stalag XI B* te Fallingsbostel (3.800 Belgen) verbleven er 260 Belgen in het centrale kamp, de overigen waren verdeeld over 530 Kommando's : in 158 Kommando's bevond zich telkens slechts één Belg en in 98 andere waren er twee Belgen (in vier van deze Kommando's was steeds een priester aanwezig) ; telkens drie Belgen waren samen in 59 Kommando's (waarvan er drie steeds een priester hadden) ; 39 Kommando's (waarvan er drie een priester hadden) omvatten vier Belgen ; in 90 Kommando's waren er vijf tot tien Belgen (15 van die Kommando's hadden een priester) ; in 54 Kommando's bevonden zich 10 tot 20 Belgen (15 Kommando's hadden steeds een priester) ; groepen van 20 tot zeventig Belgen bevonden zich in 18 Kommando's, waarvan er 9 een priester hadden. Het Kommando 893 telde 820 Belgen en beschikte over twee priesters, waarvan een Belg (niet nader gekend). Priester Claude Bertin was de aalmoezenier van de Belgen. Deze leraar aan het Klein Seminarie van Bastogne had zijn vrijlating als lid van de gezondheidsdienst geweigerd. Het was nochtans in hoofdzaak op de Franse priesters dat de godsdienstige bijstand aan de Belgische krijgsgevangenen berustte.

In *Stalag XII A* te Limburg, waar zich ongeveer 525 Belgen bevonden, werden de religieuze diensten verzorgd door Franse priesters. De hoofdaalmoezenier vroeg, op 25 januari 1943, tussenbeide te komen opdat de aalmoezeniers zich gemakkelijker naar de Kommando's zouden kunnen begeven. Sommige Kommando's hadden geen enkele religieuze dienst.

Voor *Stalag XII D* te Trier, waar ongeveer 170 Belgen verbleven, is er geen enkele opmerking te maken betreffende de godsdienstoefeningen, verzorgd door Franse aalmoezeniers.

In *Stalag XIII A* te Sülzbach (met ongeveer 1.800 Belgen), werden de religieuze diensten verzorgd door 52 Franse priesters. Léon Piérard van het Kommando nr. 1248 van Ochsenfurt-am-Main : *Au début de la captivité nous assistions à la messe célébrée par un prêtre catholique allemand dans l'église de la localité... Dans la suite ce fut interdit, et la messe fut célébrée par un prêtre français occupé dans un Kommando de la localité* (9).

In *Stalag XIII B* te Weiden (ongeveer 2.000 Belgen) verzorgden Franse priesters de religieuze diensten. Joseph Dethioux, van het Kommando 1329 te Speinshart, legt volgend getuigenis af :

En 1940, à notre arrivée dans ce village très catholique, nous avons eu la chance d'avoir un Feldwebel très chrétien et nous allions à la messe tous les dimanches. Le curé disait une messe spéciale pour nous et les quelques Polonais qui nous avaient précédés en captivité, à 11 heures. Nous allions à la messe en rangs et en ordre. Plus tard, nous avons eu un second Feldwebel qui était indifférent au point de vue religieux : ceux qui voulaient aller à la messe y allaient, liberté complète sur ce point. Notre troisième Feldwebel était un athée, adversaire des offices religieux, qui trouvait bon de faire un appel et une inspection

(9) Getuigenis van Piérard, februari 1971.

un quart d'heure avant l'office et ceux qui n'étaient pas en règle avaient leur messe supprimée. Le curé toutefois est intervenu en notre faveur, et tout est rentré dans l'ordre.

Cependant, de sa fenêtre, le Feldwebel notait les noms de tous ceux qui se rendaient à la messe et, l'après-midi, toutes les corvées étaient pour eux. Les lettres arrivées le samedi, il ne nous les remettait que le mardi, en représailles pour notre assistance à la messe. Cela c'était en 1940-1941. Par après, il nous fut interdit d'aller à la messe au village et, tous les mois, nous avions une messe dite par un aumônier français dans un Kommando voisin (5 kilomètres), puis ce fut dans une cave de brasserie. L'aumônier venait le samedi soir. Il disait la messe le dimanche à 10 heures, allait dîner chez l'un ou l'autre fermier, parcourait 10 à 12 kilomètres pour une seconde messe l'après-midi dans un autre Kommando et rentrait alors au Stalag pour une troisième messe le soir (10).

In *Stalag XIII C* te Hammelburg (ongeveer 4.700 Belgen) verzorgden 56 Franse priesters de godsdienstuitoefening. Ondanks dat grote aantal priesters werden toch alle Kommando's niet bediend. Het Kommando 1092 te Obersfeld ontving nooit het bezoek van een priester; het Kommando 1595 te Sondheim-vor-der-Rhön maakte melding van één mis gedurende de vijf jaren krijgsgevangenschap. Alfred Belfroid, van het Kommando 1293 vertelt: *Vie religieuse très déficiente; une messe par mois et pas tous les mois. Je me rappelle très bien avoir fait une année nos Pâques le 15 août (communion sans confession) (11).*

In *Stalag XIII D* te Nürnberg-Langwasser (ongeveer 1.200 Belgen) verzekerden Franse priesters de religieuze diensten. De 11 Kommando's, bezocht door Graaf T'Serclaes op 25 juli 1944, hadden de mogelijkheid minstens eenmaal per maand de mis bij te wonen. Charles Balland, van het Kommando nr. 1336 te Ittling, deelt mee dat *de 1940 à 1941, le curé de la paroisse célébrait à 8 heures 30 une messe pour les prisonniers de guerre. Par après, ces messes furent interdites et ce fut un aumônier français qui venait de temps à autre célébrer la messe au Kommando même (12).*

Volgens Pierre Titeux was de toestand in het Kommando 877 als volgt:

Notre situation au point de vue religieux était nulle. Il nous était interdit de fréquenter les églises... Il est arrivé trois ou quatre fois qu'un prisonnier de guerre français (prêtre) est passé par notre région et a célébré la messe dans un village voisin. Nous avons pu y assister en faisant le déplacement (13).

In *Stalag XVIII A* te Kaisersteinbrück (ongeveer 800 Belgen) zorgden 26 Franse priesters voor de cultus. Jacques Florence geeft ons de toestand weer in dat Stalag bij het begin van de krijgsgevangenschap:

(10) Getuigenis van Dethioux, 22 november 1970.

(11) Getuigenis van Belfroid, 20 december 1970.

(12) Getuigenis van Balland, 31 augustus 1970.

(13) Getuigenis van Titeux, 26 januari 1971.

En 1940, les catholiques parmi nous eurent deux ou trois fois la consolation d'assister à une messe dite dans le réfectoire par un aumônier militaire allemand. L'accès des églises publiques nous était interdit, même accompagnés de sentinelles. Il nous fut permis de communier, mais pas de nous confesser. L'absolution générale était donnée à tous et le sacrifice de la messe commençait sous l'œil sympathisant, indifférent ou goguenard d'une sentinelle mise en faction non loin de l'autel, sans doute pour surveiller les gestes et les paroles du célébrant...

Au début de 1941, on voit dans nos logements surpeuplés et sales, briller tôt le matin, bien avant l'arrivée des sentinelles pour le réveil, dans un coin obscur où sont réunis une poignée de courageux, une veilleuse posée sur un table ou sur un appui de fenêtre occultée. Un prisonnier fait face devant cette pauvre flamme à un crucifix minuscule. C'est un prêtre qui officie en secret. L'exercice du culte par les prêtres prisonniers n'est pas encore autorisé. Toute manifestation religieuse nous est interdite aussi, le soir, après la fermeture des portes, les dévots se rassemblent pour la récitation du chapelet ou pour une lecture spirituelle ou un entretien moral. Et le lendemain matin, on retrouvera les mêmes dans leur atmosphère de catacombes⁽¹⁴⁾.

In *Stalag XVII B* te Gneixendorf (ongeveer 3.000 Belgen) wordt de cultus verzorgd door Franse priesters, maar talrijke Kommando's ontvangen slechts zeer onregelmatig hun bezoek. Over een landbouwkommando van dat kamp bestaat een bijzonder interessant document. Het betreft een dagboek, opgesteld door Jean Cleeremans, Dr. in de rechten en Lic. notariaat, sergeant-KRO van het 1° Regiment Carabiniers, die op 11 januari als Vlaming gepatrieerd werd. Dit dagboek werd voltooid op 13 maart 1941, op basis van de dag voor dag genoteerde bevindingen. Het luidt als volgt :

Dimanche 30 juin 1940 : Stalag XVII B : A côté du camp se trouve une caserne. C'est dans la cour de celle-ci qu'une messe sera dite à notre intention par le curé du village. Ceux qui le désirent sont conduits en rangs par des sentinelles sans armes... La cour est trop petite et il faut refuser du monde à la communion. La messe est chantée par des Polonais. Des Allemands nous demandent si nous sommes tous catholiques.

Dimanche 7 juillet : La messe a lieu au même endroit que le dimanche précédent. Le commandant du camp, le général Schaffer en personne, assiste à la cérémonie. La chorale est composée d'infirmiers belges, les Polonais ayant quitté le camp hier.

Dimanche 14 juillet, Kommando de Pyrrha Sint-Polten : A 10 heures 30 a lieu la messe au village et on nous permet d'y assister du haut du jubé.

Dimanche 21 juillet : Du fond de l'église, nous assistons à la grand-messe. C'est, paraît-il, la fête du village et le curé fait un beau sermon sur Sint-Margareth, patron du village. Dans l'après-midi, je m'installe devant le Lager sur la place du village et, muni d'une grammaire italo-allemande, je me mets à étudier. Je m'en tire assez aisément grâce au latin et c'est en cette dernière langue que je m'adresse au curé qui vient à passer pour lui demander de pouvoir lui servir la messe. C'était évidemment du latin de cuisine. J'ai dû à peu près lui dire : « Ego possum servire missam vobis ». Il en fut enchanté et me donna rendez-vous pour dimanche prochain.

(14) Jacques FLORENCE, *Untermenschen*, 276 p., dact., onuitgegeven handschrift over zijn hele krijgsgevangenschap.

Dimanche 28 juillet : Très tôt le matin, le curé se promène sur la place. Je l'accoste et lui demande s'il ne serait pas possible de communier. Il demande la permission à l'Unteroffizier et celle-ci m'est accordée. Il n'y a personne à l'église et pour moi seul a lieu la cérémonie de la communion. A 9 heures 45 a lieu la messe pour les Belges. En effet, des instructions sont arrivées aux termes desquelles il est interdit aux prisonniers de guerre d'assister à un office auquel les habitants prendraient part. Une sentinelle est postée à la porte dans le porche pour interdire l'accès (aux civils) et mes camarades prennent place dans les stalles, tandis que je vais rejoindre le pasteur dans sa sacristie. Nous commençons à nous comprendre. Je parle un jargon où l'allemand et le latin font bon ménage ; le curé lui y ajoute quelques mots d'italien. J'allume les cierges et la cérémonie commence. Je manie plus aisément la clochette que les instruments de labour... Les prières au Saint-Esprit sont ici pareilles à ce qu'elles sont dans le monde entier, aussi immuables, aussi belles, aussi consolantes⁽¹⁵⁾. L'office terminé, le curé m'offre un morceau de gâteau diverti de son déjeuner.

Dimanche 4 août : Je vais servir la messe des prisonniers. Le curé, malgré mes protestations, se sent encore obligé de me donner un paquet de cigarettes.

Dimanche 11 août : La messe a lieu à l'heure habituelle. Environ les deux tiers des prisonniers de guerre du Kommando y assistent.

Jeudi 15 août : L'Assomption n'est plus jour férié en Autriche depuis son incorporation au IIIe Reich. Sept hommes sur 37 obtiennent cependant jour de repos.

Dimanche 25 août : La messe a lieu à l'heure habituelle. Le brave curé m'informe toujours des bombardements que l'Allemagne a subi durant la semaine.

Dimanche 1er septembre : Les Belges de Schauching et les Français d'un camp voisin viennent assister à notre messe.

Dimanche 15 septembre : A sept heures a lieu pour nous la distribution de la communion. Le Souverain Pontife a accordé aux prisonniers de guerre la faculté de communier sans confession. A 9 heures 45 a lieu la messe. Le curé me fait encore cadeau d'un paquet de cigarettes.

Dimanche 6 octobre : Cette fois ce sont des brioches que m'apporte le curé. Il a vraiment de la sympathie pour les Belges, qui sont à ses yeux les meilleurs des hommes. Aujourd'hui vous êtes vaincus, dit-il, mais Dieu ne voudra pas qu'il en soit toujours ainsi. Il arrivera un jour où les rôles seront inversés.

Dimanche 18 octobre : Suite au départ du vicaire, le curé est dans l'impossibilité de dire la messe pour les prisonniers.

Dimanches 20, 27 octobre et 3 novembre : pas de messe.

Dimanche 10 novembre : Le curé distribue la communion aux prisonniers. Malheureusement il n'est pas encore possible d'assister à la messe.

Dimanche 8 décembre : Le curé distribue la communion aux prisonniers.

Mardi 24 décembre (vigile de Noël) : Par suite de l'occultation, la messe de minuit a lieu à 17 heures 30, mais aucun prisonnier ne peut y assister.

Dimanche 5 janvier au Stalag XVII B : A 8 heures, il y a messe dans le logement, dite par un aumônier des Flandres qui fait un beau sermon en flamand.

(Einde van het handschrift).

(15) Hier dient opgemerkt te worden dat dat niet meer zou opgaan in de huidige omstandigheden, waar de volkstaal het universele Latijn in de liturgie vervangen heeft.

Dit dokument toont ons de snelle achteruitgang aan in de godsdienstige toestand van de Belgische krijgsgevangenen in het landbouwkommando van Pyrrha, in het katholieke Oostenrijk. De eerste twee zondagen konden zij de mis met de dorpsbewoners bijwonen, de meest logische oplossing. De twaalf volgende zondagen kunnen zij slechts de mis voor de krijgsgevangenen bijwonen, nadien hebben ze zelfs geen mis meer, ook niet met Kerstmis.

In *Stalag XVIII A* te Wolfsberg (waar zich ongeveer 650 Belgen bevinden) verzorgden Franse priesters de religieuze diensten. Op 14 juli 1943 verzochten de Belgen van de Kommando's van de streek van Judenburg om het bezoek van een priester.

In *Stalag XX A* te Thorn (ongeveer 140 Belgen) werden de godsdienst-oefeningen geleid door drie Franse priesters.

In *Stalag XX B* te Marienburg (ongeveer 500 Belgen) begeleidde een Belgisch aalmoezenier, priester Piton, zijn landgenoten.

In *Stalag 398* te Puppig (ongeveer 1.000 Belgen) zijn er 26 Franse priesters in de Kommando's voor de cultus.

HET GODSDIENSTIG LEVEN IN DE OFLAGS

Laat ons achtereenvolgens de toestand onderzoeken in de verschillende Oflags, voorbehouden aan Belgische officieren.

In *Oflag VII B* te Eichstätt (met op 10 juli 1942, 912 officieren), wordt de cultus verzorgd door een aalmoezenier, Jean David, en twee verpleger-priesters, sergeant-verpleger De Flandre en verpleger Valet. Een tweede aalmoezenier, Keutgen, overleed in 1941. In verband met het religieuze leven in dit kamp, legt kanunnik David volgende getuigenis af :

En ce qui regarde mes compagnons et moi, notre tâche n'a pas été entravée, mais plutôt facilitée. On m'a permis de me rendre périodiquement au séminaire de la ville pour m'y procurer linge, vin et hosties. Comme aumôniers militaires nous avions des valises-chapelles, et cela nous permettait, alors que la concélébration n'était pas permise, de dire chacun la messe en particulier et tous les jours... Nous avions un local convenable pour y célébrer les offices et entendre les confessions. Nos sermons devaient être écrits et passer à la censure avant d'être prononcés, mais nous n'étions pas trop surveillés... Nous avions à peu près toute liberté pour organiser des cérémonies religieuses, des conférences, des cours même (16).

In *Oflag VIII C* te Juliusburg (431 officieren op 18 augustus 1942) waren er twee aalmoezeniers, Charles Gilet en pater Schmicrat, S.J.

(16) Brief van kanunnik David aan de auteur, 17 oktober 1971.

In *Oflag IX A/Z* te Rothenburg-am-Fulda (365 officieren op 3 juli 1942) was er één aalmoezenier, Joseph Kempeneers, actief divisie-aalmoezenier. Tot begin 1941 was er een tweede aalmoezenier, pater Grosjean, S.J., Bollandist, die echter als zieke gerepatriëerd werd.

Wanneer op 24 augustus 1942 de Duitsers alle officieren van de kampen VII B, VIII C en IX A/Z samenbrachten in *Oflag XD* te Fischbeck, beschikte dit kamp aldus over drie aalmoezeniers en een verpleger-priester, de aalmoezeniers Kempeneers, David en Gilet en de verpleger Valet. Pater Schmicrat was door de Duitsers als ongewenste gerepatriëerd geworden en sergeant-verpleger De Flandre was gestorven in 1942. Vanaf 24 augustus 1942 waren de meeste krijgsgevangen Belgische officieren verdeeld over twee grote kampen: *Oflag XD* te Fischbeck en *Oflag II A* te Prenzlau. In dit laatste kamp, waar zeer vroeg de Belgische officieren van Tibor en Wolfsberg (*Oflag XVIII B*) samengebracht werden, waren er twee aalmoezeniers, de priesters Allard en Kerremans.

Toen de Duitse autoriteiten op 23 juni 1943 de Belgische reserve-officieren onderbrachten te Fischbeck (1.761 officieren op 1 december 1943) en de beroepsofficieren te Prenzlau (2.617 officieren op 1 november 1943), bracht dit de verplaatsing mee van 906 reserve-officieren van Prenzlau naar Fischbeck, terwijl 918 beroepsofficieren de reis in omgekeerde richting deden. De respectieve aalmoezeniers bleven in hun kampen, zodat de toestand zich niet wijzigde tot aan de bevrijding in 1945. Er waren eveneens Belgische officieren in de strafkampen te Colditz, vervolgens te Lübeck, maar de religieuze situatie in die kampen is ons in detail niet bekend, daar er geen Belgische priesters waren. Religieuze diensten werden er verzorgd door Franse priesters.

Het religieuze leven in een *Oflag* werd prachtig beschreven in een fijn werkje, waaruit het optimisme van de auteur, aalmoezenier Kempeneers, duidelijk blijkt⁽¹⁷⁾. Het is gewijd aan *Oflag XD* te Fischbeck. Voor *Oflag II A* te Prenzlau beschikken we over een artikel, geschreven door aalmoezenier Allard⁽¹⁸⁾. Zoals we gemakkelijk kunnen vaststellen, was de toestand van het religieuze leven veel beter in de *Oflags* dan in de *Stalags* en vooral dan in de *Kommando's*.

AKTIVITEIT VAN DE BELGISCHE AALMOEZENIERSDIENST

Het gebrek aan een verbindingsorganisatie tussen de enkele Belgische priesters, die in Duitsland waren gebleven, en de Franse priesters, die zich

(17) J. KEMPENEERS, *La vie dans un Oflag*, Gembloux, Duculot, 1946, 99 p., 20 illustraties van J. Marchal.

(18) A. ALLARD, *La vie profonde des Oflags*, in *Le Guetteur wallon*, 1970, nr. 3, p. 7-10.

om Belgen bekommerden, was erg voelbaar. Daarom werd op 1 juni 1942 in België de Aalmoezeniersdienst voor Krijgsgevangenen en hun Families opgericht. De leiding ervan werd toevertrouwd aan aalmoezenier Verbruggen, geholpen door een komitee van in België gebleven of erheen gerepatrieerde officieren : de kommandanten Jacques de Dixmude en Alexandre, kapitein Gailly, Professor Lavalleye van de Universiteit te Leuven. Achteraf kwamen daar nog pater Rullens, kapitein Tilman en een boekhouder, Colot, bij.

De aalmoezenierdienst trachtte in elk Kommando, waar geen priester was, een korrespondent te vinden, aan wie hij richtlijnen zond, evenals religieuze boeken en brochures, die geestelijk kon inwerken op zijn makkers. Rechtstreeks werden 587 Kommando's bereikt, terwijl andere via de hoofdvertrouwensman van het Stalag bewerkt werden. De korrespondenten ontvingen de brochure van kanunnik Simons, *Sens de la souffrance*, en de kerst- en paasboodschappen van de Belgische bisschoppen.

Op 31 mei 1943 had de Belgische aalmoezeniersdienst al het volgende verzonden naar de kampen en Kommando's : 21.229 gebedenboeken, 48.019 Evangelies, 75.000 kerstboodschappen, 76.616 prenten, 16.336 paternosters, 15.182 medailles, 340 kruisbeelden, 536 flessen miswijn, 276.117 hosties, 8 draagbare altaren, 60 kilogram wierook, 256 altaargewaden, 9 altaarornamenten, 2 monstransen, een ciborie, 520 kerstkribben, 27.187 (hoofdzakelijk godsdienstige) boeken, 3.205 zangboeken, 695 toneelstukken, 3 platendraaiers, 10 stellen kapelversieringen, 1.577 kaarsen.

Aangezien de aalmoezeniersdienst funktioneerde tot begin september 1944, kan men zich gemakkelijk rekenschap geven van de omvang van de hulp, aan de krijgsgevangenen verstrekt.

DE GODSVRUCHT VAN DE GEVANGENEN

Een diepe heropleving van het kristelijk gevoel valt op bij een groot aantal krijgsgevangenen en, in het algemeen, is het geloofsleven van de Belgen zeer stichtend. De grote liturgische feesten worden met een bijzondere luister gevierd. De Franse aalmoezenier Gauthier, van *Stalag VI F*, schreef op 14 november 1942 : *Il n'y a ici qu'un tout petit nombre de Belges, mais je suis heureux de pouvoir rendre témoignage à leur entrain, à leur esprit de camaraderie et à leur foi.*

Toch werken de moeilijkheden en vooral de duur van de beproeving ondermijnend : ontmoediging, verbittering en verveling gaan onvermijdelijk gevolgen hebben op het godsdienstig leven. J. Lefebvre, van *Stalag IV B* schrijft : *L'épreuve aura été d'importance pour tous, et pour un certain nombre, elle n'aura pas été salutaire.*

Het is vooral in de Kommando's, die maar zelden of nooit bezoek van een priester ontvangen, dat de toestand zeer ernstig is. In zijn brief van september 1942 schrijft priester Michel, van *Stalag II C* :

Presque tous les jours, des prisonniers belges revenant de leurs Kommandos, viennent spontanément m'exposer leurs doléances au sujet de l'interdiction ou de l'inexistence du service religieux. La question est excessivement grave ; des milliers d'hommes sont privés pendant de longs mois de toute assistance religieuse (et du point de vue moral il se passe parfois de bien tristes choses). Mais est-ce vraiment par suite du manque de prêtres?... Dans les secteurs où se trouve un aumônier qui peut régulièrement assurer la visite des Kommandos et la célébration de la messe, tout va beaucoup mieux.

BESLUITEN

1. Repatriëring van Belgische priesters

In het Belgisch leger waren er talrijke priesters, aalmoezeniers en brancardiers. Elk bataljon en gelijkwaardige eenheden hadden een aalmoezenier. Verder waren er, in aantal veranderlijk, steeds priesters in de geneeskundige kompanieën. Zo komt het dat verschillende honderden Belgische priesters naar Duitsland gezonden werden in mei en juni 1940.

De Duitsers waren geen voorstander van dergelijk groot aantal priesters in de krijgsgevangenenkampen. Daarom werd het overgrote deel ervan als geneeskundig personeel gerepatriëerd, terzelfdertijd als de Vlaamse krijgsgevangenen. De Belgische priesters begingen de vergissing die repatriëring te aanvaarden, zonder een religieuze dienst te organiseren onder vrijwillige priesters, die in Duitsland zouden blijven met de nog niet gerepatriëerde krijgsgevangenen, zoals de Belgische militaire geneesheren het deden. De Belgische krijgsgevangenen veroordeelden achteraf deze houding van de priesters. In verband met de gerepatriëerde priesters moet nochtans opgemerkt worden, dat op het ogenblik dat ze naar huis werden gestuurd, Duitsland de overwinning scheen behaald te hebben en dat alle Belgen in hun spoedige vrijlating geloofden.

De rapporten van de kommissie T'Serclaes vermelden nochtans de aanwezigheid van enkele Belgische priesters in de Stalags : in *Stalag II C*, Michel de Thuin, vrijwillig in krijgsgevangenschap gebleven ; in het Kommando 11-138 van *Stalag II C*, een andere Belgische priester ; in *Stalag X C*, priester Moreau ; in *Stalag XI A*, priester Gratia ; in *Stalag XI B*, Claude Bertin ; in *Stalag XX C*, priester Piton. In alle *Oflags* waren er voldoende Belgische priesters.

Aalmoezenier David getuigt als volgt over het probleem van de repatriëring van de Belgische priesters :

En été 1940, nous nous sommes trouvés (à l'Oflag VII B) à une cinquantaine d'aumôniers de réserve et un aumônier d'active. Un beau jour nous est arrivé un nouvel aumônier, un jésuite, le père Aerts. Il venait d'un Stalag où il s'était fait passer pour soldat. Lorsque les Allemands s'aperçurent qu'il était, comme aumônier, assimilé aux officiers, ils l'expédièrent dans notre Oflag. Ils n'ont donc pas permis aux aumôniers

belges de rester avec les hommes de troupe. En automne 1940, les membres du service de santé de l'armée belge ont été rapatriés... Je suis assez porté à croire que les brancardiers-prêtres ont été rapatriés d'office (19).

De aalmoezeniers van het beroeps- en het reservekader werden inderdaad met de officieren gelijkgeschakeld, naar de Oflags gestuurd en vervolgens gerepatrieerd, behalve zij die vrijwillig gebleven zijn om de religieuze diensten in hun Oflag te verzorgen.

Vanaf 1941, toen bleek dat de oorlog bleef aanslepen, betreurden de Belgische kerkelijke autoriteiten deze massale terugkeer van Belgische priesters en vroegen zij aan de Duitse autoriteiten de toelating Belgische priesters naar Duitsland te zenden. Een lijst van 75 vrijwillige aalmoezeniers werd opgesteld. Dat werd echter afgewezen. Het bewijs vindt men in de brief van 9 februari 1942, door Kardinaal Van Roey gericht aan Kardinaal Maglione, Staatssecretaris van Zijne Heiligheid Paus Pius XII, in antwoord op een vraag naar de aanstelling van Belgische aalmoezeniers voor de Belgische Legioenen aan het Oostfront. De tekst luidt als volgt :

3° Il y a encore en Allemagne dans les Stalags et les Kommandos de prisonniers de guerre, environ 70.000 soldats belges avec, tout au plus, une dizaine de prêtres belges. Or, les autorités allemandes nous refusent de leur envoyer quelques prêtres comme aumôniers. Comment serait-il possible alors d'en envoyer au front de l'Est ? (20).

2. Waarom niet in de dichtstbijzijnde kerk ?

Een gemakkelijke oplossing voor de gevangenen in de Kommando's, vaak ver verwijderd van hun basiskamp, was de toelating de religieuze diensten bij te wonen in de parochie, waar ze werkten. Sommige Kommando's kenden een dergelijke toestand tot het einde van de oorlog : zo *Stalag I A* te Königsberg en Insterburg en *Stalag VI C* te Schapen. Op andere plaatsen werd dit in het begin toegestaan, maar achteraf verboden. Het mocht niet dat krijgsgevangenen en burgerbevolking in eenzelfde geloof samen kwamen. *Feind bleibt Feind*, zo luidde de slogan van Goebbels. Het verbod voor krijgsgevangenen om samen met de burgerbevolking deel te nemen aan de godsdienstige plechtigheden dateert van vóór 16 juli 1940. Op die datum publiceert de Duitse staatscourant inderdaad richtlijnen voor de houding ten overstaan van de krijgsgevangenen, waarin o.a. staat dat het verbod om samen met Duitse burgers aan religieuze plechtigheden deel te nemen, voor de krijgsgevangenen *van kracht blijft*.

(19) Brief van kanunnik David aan de auteur, 17 oktober 1971.

(20) De brief werd gepubliceerd in LECLEF, *Le Cardinal Van Roey et l'occupation allemande en Belgique*, Brussel, Goemaere, 1945, p. 146-147.

3. Organizatie van de religieuze diensten

Gelukkig waren er in de kampen en de Kommando's talrijke Franse priesters, die zich om de Belgische krijgsgevangenen bekommerden. In het Franse leger zijn de priesters niet allen aalmoezenier of verpleger, ze worden er behandeld zoals de andere beroepen. Zo waren er dus priesters-soldaten, -onderofficieren en -officieren. Aangezien ze gevochten hadden tegen de Duitsers, werden ze door hen als gewone krijgsgevangenen behandeld, zonder dat er voor hen sprake was van een prioritaire repatriëring. Dit kwam ten goede aan de Belgische krijgsgevangenen. Daarover schrijft Georges Scapini, ambassadeur van Vichy bij de Franse krijgsgevangenen :

Le prêtre captif fut un grand consolateur qui pansa les plaies douloureuses de l'âme..

Les Allemands du régime national-socialiste étaient hermétiques sur le chapitre de la religion. J'ai dû manœuvrer avec la plus grande prudence pour les amener à autoriser la célébration du culte, mais surtout pour obtenir de l'O.K.W. et du parti que des prêtres, même officiers, puissent circuler ou être affectés à des Kommandos de prisonniers. Mais si je réussis à obtenir une reconnaissance officielle pour le culte catholique, une tolérance pour le culte protestant, je me heurtai à un refus formel pour le culte israélite. Il faut noter toutefois que, dans ce domaine religieux, les Français furent les seuls à obtenir quelques satisfactions ; toutes furent refusées aux prisonniers d'autres nationalités.

L'aumônerie belge dut recourir à nous pour aider ses prêtres prisonniers de guerre et assurer le culte aux Belges. L'aumônerie polonaise également. Quant à l'aumônerie italienne, malgré les interventions du Vatican, elle n'eut aucune facilité et dut également recourir à nos services... Sur 2.884 prêtres français prisonniers, un millier à peu près fut autorisé à circuler librement pour diffuser le culte, apportant ainsi aux prisonniers le secours religieux... Le maréchal avait chargé l'abbé Rodbain de l'aumônerie générale de l'armée. Ce prêtre admirable prit en mains tout l'ordonnement de la vie religieuse dans les camps de prisonniers (et les 80.000 Kommandos)... Il put visiter plus de 800 prêtres prisonniers (21).

In België zorgde priester Verbruggen, hoofd van de katholieke aalmoezeniersdienst, in nauwe samenwerking met het *Office des Travaux de l'Armée Démobilisée*, voor de verbinding met de aalmoezeniers, zowel Franse als Belgische, die zich bezighielden met de Belgische krijgsgevangenen. Hij spande er zich voor in dat ze alles, wat ze verlangden om de religieuze diensten te verzekeren, konden ontvangen.

Lejoly, priester en gewezen krijgsgevangene, verklaarde in een sermoen op 8 mei 1971 :

Si Hitler avait gagné la guerre, le catholicisme aurait été extirpé de la vie publique par tous les moyens, y compris ceux qui ont conduit plus de six millions de Juifs dans les fours crématoires... J'ai vécu personnellement, dans le village où je me trouvais dans le Westerwald, l'expul-

(21) Georges SCAPINI, *Mission sans gloire*, Parijs, Morgan, 1960, p. 121-122.

sion sans ménagement de Sœurs de leur couvent parce qu'il était transformé en une école pour la jeunesse hitlérienne... Si un prisonnier de guerre venait à mourir en Kommando, il était interdit que sa dépouille mortelle passe à l'église du village (22).

In maart 1944 stelden luitenant-geneesheer Van Doornick en onderluitenant de Callatay, als leden van de delegatie van de verbindingsdienst met de Belgische krijgsgevangenen, een rapport op. Daar zij talrijke bezoeken hadden afgelegd aan Oflags, Stalags en Kommando's, zijn zij biezonder goed geplaats om een oordeel te vellen. Hun eindkonklusie luidde als volgt :

L'exercice de la religion fut, la plupart du temps, contrecarré par l'autorité allemande. Ce manquement fut acté à diverses reprises dans les rapports de visite.

Op het einde van deze bescheiden studie wordt dit ook ons besluit.

(22) *La signification de la solidarité des prisonniers de guerre évoquée dans une église par un laïc*, in *Le Prisonnier de guerre*, nr. 6, juni 1971.